

הרב דוד בריזל

דיני התשלום בנסיעה בתחבורה ציבורית*

בזמנינו נפוץ מאד השימוש בתחבורה הציבורית, הן למבוגרים והן לתלמידים שנוסעים לבית תלמודם באמצעות התחבורה הציבורית. במאמר שלפנינו יתבארו כמה נידונים ושאלות המתעוררות לעתים קרובות ע"י הנוסעים. ובתחילת הדברים נברר הגדרת חיוב התשלום, ויסוד האיסור לנסוע ללא תשלום, שהגדרתם נוגעת לפתרון שאלות אלו.

קבלת שירות מחייבת תשלום על פי הסיכום שנעשה בין הצדדים, הן אם הדבר נעשה באופן פרטי, כגון מי שהזמין או עצר מונית לביצוע נסיעה, שדעת הצדדים ברורה, וכאילו סיכמו בפירוש שנהג המונית יסיע את הנוסע, והוא ישלם ע"פ המחירון המקובל. הן אם הדבר נעשה באופן כוללני, כחברת אוטובוסים המעמידה את שירותיה לציבור תמורת תשלום לפי המחירון הקבוע, וכל מי שעולה לאוטובוס הרי הוא כמזמין את שירותיה של החברה על דעת לשלם להם לפי המחיר הקבוע, ועצם קבלת השירות מחייבת את הנוסע לשלם את תמורתה.

בנוסף, הרי שגם לולי הסיכום שיש בין הצדדים, וגם אם הנוסע היה מודיע מראש לבעלי החברה או נציגיה, שאינו מתכוון לשכור את שירותי החברה, הרי שעצם קבלת השירות, והשימוש באוטובוס, מחייבת תשלום מדין נהנה, שהנהנה מממון חבריו או מפעולותיו של חבריו, חייב לשלם לו על ההנאה. [והנהנה חייב בין באופן שבא ליטול ההנאה בעצמו, כגון מי שנכנס לדור בחצר חבריו. ובין באופן שהמהנה המציא לו ההנאה, וכגון יורד לשדה חבריו והשביחה, שבעל השדה חייב לשלם על קבלת ההנאה].

נסיעה בתחבורה ציבורית מבלי לשלם

א. הנוסע בתחבורה ציבורית ואינו משלם, עובר באיסור גזילה. שהרי הוא משתמש ברכוש שאינו שלו, שהאוטובוס הוא רכוש פרטי של חברת התחבורה, והחברה איננה נותנת רשות לנסוע לעלות על האוטובוס אם אינו משלם מיד בתחילת הנסיעה, והמשתמש בממון חבריו ללא רשותו, עובר באיסור לא תגזול.¹ ואם נסע מבלי לשלם, יש עליו חובת השבה שצריך

* פרק מתוך ספר 'משפט הנהנה' (על דיני הנהנה מנכסי חבריו ודיני יורד לנכסי חבריו והשביחם), הנמצא בשלבי עריכה. להערות והוספות: 9298027@GMAIL.COM

1 מצינו כמה מקורות שאיסור גזילה נאמר גם כשהוא משתמש בממון חבריו באופן ארעי, וגם באופן שלא לקח את הממון הגזול אליו, אלא השתמש בממון חבריו כשהממון נמצא ברשות הבעלים, וכדלהלן. בגמ' ב"מ (דף ק"ז:); אמר רבי יוחנן בשלשה מקומות שנה לנו רבי יהודה אסור לאדם שיהנה מממון חבריו וכו' ע"ש. [מבואר שם שבאופן שזה נהנה וזה חסר לכו"ע יש איסור ליהנות מבלי לשלם]. ובשו"ת הרמב"ם (סי' תמ"ד) ביאר בכוונת הגמ' 'זוה גזלות יש בדבר. ושמע מינה שאסור לו ליהנות עד שיתן שכר' עכ"ל. והטור בסי' שע"א הביא תשו' הרא"ש (כלל צ"ה ס"א) שכתב וז"ל: וכן אם נשתמש בביתו ולא העלה שכר לבעליו עובר משום לא תגזול עכ"ל. והמג"א (סי' תרל"ז סק"ג) כתב שהבונה סוכה במקום השייך לאחרים שלא ברשותם ואפי' בקרקע השייכת לעכו"ם יש איסור גזילה בדבר ע"ש. וכן מבואר בריטב"א (סוכה דף ל"א) שאע"פ שקרקע אינה נגזלת מ"מ יש עליו איסור גזילה להשתמש בקרקע גזולה ע"ש. ולגבי המשתמש בממון חבריו שלא מדעתו, מבואר בגמ' ב"מ (דף מ"ג:); וב"ב (דף פ"ח) 'שואל שלא מדעת גזול הוא', ומבואר בדברי הרמב"ם (גזילה פ"א ה"ג) שהמשתמש בכלים או בעבדים או בהמה של הבעלים עובר בלא תגזול ע"ש. וכן מבואר בריטב"א ובנמו"י (ב"ב דף פ"ח) והובא בב"י באו"ח (סי' י"ד) בשם כמה ראשונים שבשואל שלא מדעת יש איסור להשתמש בו, ורק באופן שניחא ליה מותר ע"ש. וכן כתב בספר

לשלם לחברה דמי הנסיעה.² וראה בהערה שבארץ ישראל בעקבות ההסדרים שנעשו בין חברות התחבורה למשרד התחבורה, הוסכם ביניהם שהכללים על אופני וחיובי התשלומים נקבעים לפי הוראות משרד התחבורה.³

באופן שהחברה כבר כיסתה את ההוצאות

ב. גם באופן שהאוטובוס התמלא, וכל הנוסעים שילמו, ונמצא שהחברה כבר כיסתה את כל ההוצאות של נסיעה זו, מכל מקום אין הנוסע רשאי לעלות על האוטובוס ולנסוע מבלי

- היראה לרבינו יונה 'ואל תשאל שום דבר שלא ברשות, כי השואל שלא מדעת גזלן הוא' עכ"ל. ויש להוכיח שגם במטלטלין שמשמש בהם אף באופן שאינו עושה בהם מעשה גזילה, ואינו מכניס אותם לרשותו, מ"מ כיון שמשמש בהם שלא בהסכמת הבעלים, יש בזה איסור גזילה, שאיסור גזילה אינו תלוי בקנייני גניבה, שמבואר בגמ' ב"ק (דף ק"ג:): אמר שמואל דינא דמלכותא דינא. אמר רבא, תדע דקטלי דיקלי וגשרי גישרי ועברין עלייהו עי"ש. ומבואר שיש איסור לעבור על גשר שנגנב, ואע"פ שהאדם שעובר על הגשר אינו עושה מעשה גניבה, מכל מקום השימוש בממון חבירו שלא בהסכמתו יש בזה איסור גזילה. וכן מבואר ברמב"ם (גניבה פ"ה ה"ג) גזל דקלים ועשה מהן גשר אסור לעבור עליו וכן כל כיוצא בזה עי"ש. ולמד כן מהגמ' שם. ומבואר שצריך האיסור להשתמש בממון חבירו אינו תלוי בקנייני גניבה. וכן יש ללמוד מדברי הרשב"ם (ב"ב דף נ"ו: ד"ה לקולא) שכתב שאסור להיכנס לבית חבירו שלא ברשותו, וביתר הטעם 'בדוכתא אחרינא (ב"מ דף מא) אמרינן דשואל שלא מדעת גזלן הוי' עכ"ל. ומבואר שגם שימוש בקרקע יש בו איסור של גזילה. ולאור כל זאת יוצא שהעולה על האוטובוס ואינו משלם, עובר באיסור לא תגזול.
- 2 כיון שמחויב לשלם על הנסיעה באוטובוס, הרי שאם נסע ולא שילם דינו כגזלן שחייב בהשבת הגזילה, ועל כן חייב לשלם דמי הנסיעה. ואע"פ שכל גזלן שגזל חפץ מחבירו והשתמש בו אין חייב לשלם דמי השימוש, (כמבואר בגמ' ב"ק דף צ"ו: ובשו"ע סי' שס"ג ס"ג) היינו דוקא בגזלן שעשה קנייני גניבה ונתחייב באונסים, פטור לשלם על השימוש. אבל כאן לא עשה קנייני גניבה בגוף האוטובוס, והוא דומה לגזול שימוש הקרקע שחייב לשלם על ההנאה כיון שקרקע אינה נגזלת, כמבואר בגמ' (שם דף צ"ז) ובשו"ע (שם סעיף ו'). והנה בחברת תחבורה ציבורית השייכת לשותפים רבים, [כפי שכיום כל חברה נסחרת בבורסה וכל בעלי המניות הם שותפים בבעלות החברה], אף שאם יתחלקו השותפים בדמי הנסיעה שגזל מהחברה, לא יהיה לכל שותף ושותף שווה פרוטה, מכל מקום ודאי שלכתחילה יש בזה איסור דאורייתא לנסוע מבלי לשלם, שהרי הגזול פחות משו"פ יש בזה איסור תורה [למבואר בס' ש"ח (סעיף א)], אך לגבי חיוב השבה לאחר שכבר נסע מבלי לשלם, לכאורה דינו תלוי במחלוקת שדנו הפוסקים בממון שותפות, ויש לשותפות תביעה על אחד, אך כל אחד מהשותפים יקבל פחות משו"פ לאחר שיקבלו תביעה זו, שיש אומרים שמתחייבים לשותפות יחד והדבר מוגדר כאילו יש בתביעתם שו"פ, אע"פ שכל אחד מהשותפות יקבל רק חצי פרוטה. ויש אומרים שכיון שכל אחד ואחד מהשותפים יש לו זכות פחות משו"פ אין מתחייבים לתביעה זו כשוה פרוטה. [עי' בזה בברכי יוסף (סי' ו' אות ו') ובשער המשפט (סי' צ"ג סק"ב), ובפתחי תשובה בס' ו' (שם סק"א) ובס"י צ"ג (סק"ד) ובס"י רכ"ז (סק"ג), ובאמרי בינה (דיינים סי' י"ב)]. אמנם למעשה כמעט ולא יתכן מציאות כזו שלא יתחייב לשלם לחברות התחבורה, שאם נסע נסיעה ששויה 10 ש"ח, גם אם יש אחד מבעלי המניות שיש לו 1.5 אחוזי בעלות בחברה בלבד, יש כבר חובת השבה לאדם זה, [לפי החישוב ששו"פ בזמנינו היא 15 אגורות], וכיון שאין לו דרך להשיב לאדם זה החוב שחייב לו, אלא באמצעות שישלם מלוא הנסיעה לחברה, וכך תגיע אליו שו"פ זו, ולכן כדי לקיים חובת השבה, צריך הנוסע לשלם מלוא שווי הנסיעה [ועי' שו"ע סי' שס"ה ס"א]. ועוד יש לרדן בזה, שגם אם יצויר שאין לכל אחד מהחברה שו"פ בנסיעה זו, מכל מקום כיון שעבר באיסור גזילה כשגזל מכל אחד פחות משו"פ, הרי כאשר יחזיר להם תשלום זה, בדיעבד ימחלו לו הגזילה למפרע, ובכך ימעט באיסור גזילה שעבר בשעה שגזל מהם בתחילה. ועל כן אם רוצה למעט באיסור שעבר, יש לו להשיב הגזילה.
- 3 בעיקרון היה בכוח החברות לקבוע כל אחת ואחת אימתי יש חובה לשלם כיון שהן חברות פרטיות, אך כאן בא"י מאחר שמשרד התחבורה מסבסד חלק ניכר מההוצאות של חברות התחבורה הציבורית, נערך הסכם בין משרד התחבורה לבין חברות התחבורה, שהמשרד יקבע כללים אחידים לכל חברות התחבורה השונות על תעריפי התשלומים ועל כל ניהול מערך התחבורה הציבורית, והחברות התחייבו לנהוג לפי הוראות משרד התחבורה. ולפיכך, בכל שאלה ושאלה שמתעוררת יש לפנות למשרד התחבורה לשאול מה הנהל של המשרד בשאלה זו, ויש לנהוג על פי תשובתם. יודגש עוד, כי כל האמור להלן נכון לפי המצב הנוכחי בתחילת שנת תשפ"ב, ויתכן שהדברים ישתנו בעתיד ויש לעקוב אחרי השינויים.

לשלם בטענה שזה נהנה וזה לא חסר, שהרי החברה כבר כיסתה הוצאות הנסיעה, וזאת מפני כמה טעמים שנתבאר בהערה שלא שייך כאן דין זה נהנה וזה לא חסר.⁴

הצטרפות לנסיעה שאורגנה למטרה פרטית

ג. על אף שנתבאר שבתחבורה ציבורית חייב הנוסע לשלם, היינו דוקא בתחבורה ציבורית שנועדה עבור הציבור כדי שיסעו וישלמו, אמנם מי ששכר אוטובוס באופן פרטי כדי להסיע

4 תחילה יש להקדים, שגם בזה נהנה וזה לא חסר, יכול הבעלים למחות לכתחילה שלא ישתמשו בממונו, [כמבואר בדברי הרמ"א בסי' שס"ג (סעיף ו')], ועל כן פשוט שאין היתר לנסוע מבלי לשלם שהרי בנידונו ישנה הודעה ברורה מטעם בעלי החברות שאינם מסכימים לנסיעה בחינם בשום אופן שהוא. אכן יש להוסיף כמה טעמים שגם בדיעבד יש לחייבו לשלם מפני שאינו מוגדר כזה נהנה וזה לא חסר. הנה בדין נהנה ישנם שני סוגי חיובים, חיוב אחד מצינו במי שדר ומשתמש בחצר חבירו, שבזה המחייב הוא מה שבא ליטול ההנאה מהרכוש של חבירו. ויש חיוב נוסף, באופן שהמנהג נתן ההנאה לנהנה, והנהנה קיבל ממנו הנאת ממון, שחיוב זה הוא מדין 'יורד לשדה חבירו' ונטעה, שחייב לשלם לו על הנאה זו. ובנסיעה באוטובוס יש גם החלק של נטילת ההנאה, שהרי הנוסע עולה על האוטובוס ומשתמש באוטובוס ונוטל ההנאה לעצמו. ויש גם החלק של יורד, שחברת התחבורה העמידה לו נהג שמסיעו למקום חפצו, והנהג ממציא לו הנאה גמורה.

וכעת נבאר ג' טעמים מדוע אין בזה דין זה נהנה וזה לא חסר:

א. כיון שיש כאן מחייב של יורד, אין בזה דין של זה נהנה וזה לא חסר, שהרי כיון שהיה לחברה כוונה להסיע את כל הנוסעים ולדרוש מהם מחיר מלא על הנאה זו, יש להחשיב שכל ההוצאות של הנסיעה הם עבור כל נוסע ונוסע, ואין להחשיב שהראשונים משלמים את ההוצאות ואח"כ האחרונים משלמים הרווחים בלבד, אלא שלאחר שמתברר שלנסיעה זו יש ביקוש גבוה יותר, מתברר שההוצאות היו עבור כל אחד ואחד מהנוסעים בנפרד. [והרי זה דומה למש"כ הרמ"א בסי' רס"ד (ס"ד) שיוורד שהוציא הוצאות כדי להמציא הנאה לעצמו וגם לצורך חבירו, אם התכוון גם לצורך חבירו אע"פ שהיה צריך להוציא הוצאה זו לעצמו הריהו נחשב זה נהנה וזה חסר וחייב. וביאור הדברים שאם יורד על דעת שניהם יש להתייחס שההוצאה היא עבור כל אחד ואחד לפי חלקו בהנאה. ובנדון דידן א"צ לדברי הרמ"א, שבנדון הרמ"א היה מוציא כל ההוצאות לעצמו, אבל ביורד שהוציא הוצאות להננות הרבה אנשים יחד, הדבר פשוט שלא שייך לייחס ההוצאה רק להראשונים שיהנו וישלמו, ולא לאותם שיבואו להנות אחר שכבר כיסה ההוצאות, כיון שמתחילה ירד על דעת להרויח מכולם, והוציא ההוצאות עבור כולם].

ב. כיון שיש כאן גם נטילת הנאה, הרי הוא דומה לדר בחצר חבירו, שבא להשתמש באוטובוס של החברה, יש לחייבו, על פי מה שכתבו הפוסקים [ע"י שו"ע סי' שס"ג ס"ו] שבכל דר בחצר חבירו באופן שזה נהנה וזה לא חסר, מכל מקום אם מיחה בידו ואמר לו 'צא', הרי זה חייב לשלם גם באופן שהוא גברא דלא עביד למיגר. והחברה מגלה דעתה ומוחה במי שנוסע בלא תשלום, ועל כן חייב לשלם. [אמנם בדין זה נחלקו הפוסקים, שבנחלת דוד (ב"ק דף כ"א) הביא בשם הגר"ח מוואלוז'ין שאין ההלכה כהשו"ע בזה, וגם באומר לו צא אין חייב לשלם אם לא היה חסר. אמנם גם לפי שיטתם פשוט שלכתחילה יכול לכוף אותו שלא יינסע שלא ברשות, ולכן אסור לנסוע מבלי לשלם גם לשיטתם].

ג. יש להוסיף בכל זה, שמלבד חיוב נהנה יש כאן גם חיוב גמור של התחייבות ופסיקה שנתחייב לשלם לחברת התחבורה בתמורה להעמדת שירות האוטובוס, והתחייבות זו תיתכן או מדין 'שכירות פועלים', או מדין 'שכירות מקום', שהלא יש כאן הסכם בין החברה לבין הנוסעים, שהנוסעים עולים על האוטובוס ומשלמים, ואזי החברה מושכרת לנוסעים כשכירות פועלים ומחויבת להסיע את הנוסעים לפי מסלול הנסיעה, וכשהנוסע עולה על האוטובוס הרי זה כאילו הוא מסכם עם הנהג [שהוא נציגה של החברה] שימשיך להסיע אותו וישלם לו על הנסיעה ובכך נעשה הנהג פועל גמור של הנוסע, שכלל שהנוסע אינו מפרש לבעלי החברה או לנציגיה שמתכוון לנסוע בחינם, הרי זה על דעת שיש כאן שכירות פועלים גמורה. והא למה הדבר דומה, לאחד שעוצר מונית להסיעו, שודאי שיש כאן שכירות פועלים ואינו יכול לומר שלא התכוון לשכור אותו אלא התכוון לנסוע עמו בחינם, שכיון שלא אמר שמתכוון לנסוע בחינם הרי זה דברים שבלב שאינם דברים, ואנו קובעים שהתכוון שהיה כשכירות פועלים. [וגם באופן שגילה דעתו בפני אחרים שאינו מתכוון לנסוע בשכר, מ"מ כל שלא גילה דעתו בפני בעלי החברה או נציגיה, הרי זה כאילו שלחברה אמר שהוא מוכן לנסוע בשכר, והוי דברים שבלב ואינם דברים]. ובפרט באופן שהנהג עצר רק עבורו, שסימן לנהג שמעוניין לעלות, הרי זה ודאי כאילו הוא מבקש לנהג שיעצור עבורו על דעת שישלם לו.

קבוצת אנשים למטרה מסוימת, כגון בעל שמחה שמארגן הסעה לחתונה עבור קרוביו ומשפחתו ומכירו שישעו לחתונה בחינם, ובא אחד שלא היה צריך לנסוע לחתונה, ולאחר שראה שיש מקום פנוי הצטרף לנסיעה זו, יש לצדד שככל שאין ידוע שהמארגן מקפיד על נוסע זה שישע בתשלום, הרי הוא פטור מתשלום.⁵

נסיעה ללא תשלום בחברת תחבורה השייכת לגוים

ד. הנוסע בתחבורה ציבורית המופעלת על ידי חברה השייכת לגוים, אין היתר לנסוע מבלי לשלם, שהדבר דומה לכל גזל עכו"ם שיש איסור בדבר, ואינו מוגדר כהפקעת הלוואתו

[ראע"פ שהנהגה הוא שכיר של החברה ולא שכיר של הנוסעים, מכל מקום ההגדרה הנכונה היא שהחברה שכרה את הנהג כדי שיהיה שליח החברה להיות שכיר עבור הנוסעים, וכמו כל קבלן בניה בזמנינו שיש פועלים תחתיו, שהפועל שעובד תחת הקבלן הוא שכירו ושלוחו של הקבלן שהתחייב לעבור עבור הבעה"ב]. או יתכן להגדיר שיש כאן התחייבות הדדית, שהחברה משכירה לנוסעים את האוטובוס והנוסעים שוכרים כל אחד מקום באוטובוס, ובשעה שעולה על האוטובוס הרי זה כאילו מגלה דעתו שמעוניין לשכור את המקום שלו באוטובוס. ובשוכר שנפסק ביניהם לשכירות גמורה, פשוט שלא שייך בזה דין זה נהנה וזה לא חסר שהרי התכוון לשכור השכירות ונתחייב לשלם עליה. וכמו שנתבאר לעיל לגבי שכירות פועלים. [ויש לדון שיש בזה גם מחייב של שכירות פועלים שהנהגה הוא שכירו להסיעו, ובנוסף יש מחייב של שכירות מקום באוטובוס. וכמו שכתב הרמ"א בסי' רכ"ו (סעיף ל"ג) לגבי שוכר פועל עם סוס שיש בו גם שכירות פועל וגם שכירות כלים. אך יש שחילקו שבזמנינו ודאי שאין המכוון שיהיו שני סוגי שכירות, והנוסע אינו 'שוכר' חלק בגוף האוטובוס, אלא החברה מתחייבת להסיע את הנוסע ממקום זה למקום היעד שלו, ואין כוונתם להשכיר מקום באוטובוס]. ולכאור' יש להביא רא' שהנסיעה באוטובוס מוגדרת כשכירות פועל או שכירות מקום, ממה שהבאנו להלן בסעיף ח' בשם החזו"א שגם אם נסע בטעות חייב לשלם דמי הנסיעה עי"ש. ואם המחייב מדין נהנה ויורד בלבד, הרי לא נהנה בנסיעה כזו, ויש לבאר בכונת החזו"א שיש כאן פסיקה ושכירות פועלים או שכירות מקום, ולכן גם בנסיעה בטעות חייב לשלם. [ואולי יש לפרש דס"ל להחזו"א שנחשב כאומר לו צא, וסובר שיש חיוב לשלם]. ויש להוסיף בזה, שגם אם המחייב הוא מדין שכירות פועלים או שכירות מקום, מכל מקום אם נסע מבלי לשלם, אין לו איסור של בל תלין, אלא שהוא נחשב גזול על השימוש שאין לו זכות שימוש כלל, וכמו שיתבאר להלן בסעיף ו'. ובגזול לא מצינו חיוב בל תלין על השימוש.

הנה נתבאר לעיל שבתחבורה ציבורית יש ג' טעמים לחיבור, א', שהחברה מתכוונת להמציא לו הנאה זו ודינם כיורד. ב'. שהם מוחים בו שלא יעלה באוטובוס זה, ובאופן כזה גם בזה נהנה וזה לא חסר חייב. ג'. שיש הסכם בין הנוסעים לבין החברה שישעו אותם, וכמו שכירות פועלים או כמו שכירות מקום. ובנדון זה, אין להחשיב את המארגן כיורד, שכאן לא העלה על דעתו שיצטרפו עוד אנשים, וכיון שהמארגן היה בדעתו לשכור הסעה זו לצורך המטרה שלו, ולא לקח בחשבון שיכסה ההוצאות מההצטרפות של האדם הנוסף, יש לדון שלא מוגדר כזה נהנה וזה חסר, שהחסרון כבר היה לו עבור כל אלו שעבורם שכר את ההסעה, והרי זה דומה לדברי הרמ"א בסי' רס"ד שם שאם הוציא ההוצאות לצורך עצמו ובסוף שימשו הוצאות אלו גם עבור אחרים, הרי זה מוגדר כזה נהנה וזה לא חסר ופטור. אמנם במה שנתבאר שהמחייב הוא מפני שהחברה מוחה בידו שלא ישע בחינם, יש לדון שבמקרה כזה הדין תלוי, שבאופן שאנו משערים שיתכן שאין המזמין מקפיד על אדם זה שישע בחינם, הרי זה מוגדר כזה נהנה וזה לא חסר. אכן באופן שניכר וידוע לכולם [לפי אופיו של מארגן ההסעה] שאם היה מבקש ממנו להצטרף בחינם היה ודאי ממאן והיה מבקש שכר, ככה"ג יש להגדירו כאילו מיחה בידו שלא לעלות, ואינו דומה לכל דר בחצר חבירו שכל שלא גילה דעתו שמוחה בידו פטור, ששם אין לו כל הפסד מכך שהרי הבית שלו בנוי כבר, וההשקעה שלו בבניית הבית הוא מכסה בשעה שהוא דר בו לעצמו וכיו"ב. אבל כאן שהמארגן משלם עבור נסיעה זו תשלום מלא, וידוע שהיה מעוניין לממן את ההסעה או חלק ממנה באמצעות לקיחת אנשים אחרים תמורת שכר, הרי זה כאילו מיחה בידו שלא ישע אלא אם כן ישלם לו. אך לא מצאתי מקור לחילוק זה. [ואין לשאול על חילוק זה מדברי הנתיחה"מ בסי' ר"נ (סקט"ז), ששם אם ישאלו אותו אם מסכים שידורו בקרקע שלו, ודאי יאמר שמסכים שידורו שם כדי שלא יפסיד חלקו בצוואת אביו, ולכן אינו מוגדר כאילו מיחה], וצ"ע בזה. [ויש שרצו לטעון בזה, שכיון שהיה לו למארגן חסרון גמור שהזמין והתחייב לשלם על האוטובוס, הרי זה נחשב שנהנה מחסרונו של חבירו, שהרי הוא נהנה מכח החסרון שהיה לו מקודם, אכן נדון זה תלוי במחלוקת הראשונים והפוסקים באופן שהיה החסרון בטרם ההנאה והוא נהנה מכח החסרון שהיה בתחילה, ומדברי

שמותר באופן שאין חילול השם, שכאן אין החברה נותנת לו רשות לעלות על האוטובוס מבלי לשלם, ועצם העליה על האוטובוס מבלי לשלם מוגדרת כגזילה גמורה.⁶

ילד שנסע באוטובוס ולא שילם

ה. ילד שנסע באוטובוס ציבורי, ולא שילם על הנסיעה כנדרש. באופן שהאב היה מעוניין לשלם הוצאה זו, ויש לאב הנאת ממון שחסך שלא הוצרך לשלם לבנו הוצאות הנסיעה, יש

התוס' בכתובות (דף ל': ד"ה לא צריכא) מבואר שבאופן כזה פטור מלשלם, שכיון שהחסרון כבר היה לו מקודם ועתה אינו מוסיף לו חסרון בהנאה זו, הרי זה פטור מלשלם].

ונשאלנו בזמן התפשטות נגיף הקורונה שהיתה הגבלה מצד הרשויות שלא יסעו באוטובוס יותר מ-75 אחוז מסך הנוסעים הקבועים, ובאוטובוס של 50 מקומות יכלו לנסוע רק 35 אנשים, ואדם פרטי אירגן נסיעה ושכר אוטובוס להסיע אנשים תמורת תשלום ולקח רק 35 נוסעים, ובגין כך שילם כל נוסע מחיר גבוה יותר, ובשעת הנסיעה עלו יותר אנשים שלא נרשמו מראש, והנהג הסכים שיסעו עמו. ויש לברר אם אלו שהצטרפו חייבים לשלם למארגן הנסיעה, שהרי מארגן האוטובוס לא לקח בחשבון שיבואו עוד אנשים מפני שסבר שהנהג לא יסכים להסיע יותר, והרי זה מוגדר כזה נהנה וזה לא חסר. אך יתכן לדון בזה לפי הנ"ל שמוגדר כאילו מיחה בידו, שודאי היה מעוניין שישלמו לו ולא היה מוכן להסיעם בחינם, מפני שזה חלק מפרנסתו להרויח מכך, וצ"ע בזה.

6 הנה בגמ' (ב"ק ק"ג) מבואר שלהלכה גזל עכו"ם אסור, ונפסק בשו"ע בסי' שמ"ח (סעיף ב'). ויש לברר באופן שנוסע מבלי לשלם האם דינו כגזול או כהפקעת הלוואתו, שהרי אם היה משלם היה הבעלים מסכים שיסע עמו, ויש להוכיח שדבר זה מוגדר כגזול עכו"ם, ממה שכתב הש"ך בסי' שמ"ח (סק"ג) בשם היש"ש (ב"ק פ"י ס"כ) שהפקעת הלוואתו מותר רק באופן שחייב לשלם לו דרך מכס או דרך חוב, אבל מה שהוא דרך מקח, [שהישראל קונה מקח מגוי ומרמהו ומשלם לו פחות מדמי המקח], אסור ע"ש. ומבואר שדוקא אם הלווה לו ונתחייב לשלם לו לאחר זמן, אזי כשאינו משלם כשבא זמן הפרעון מוגדר כהפקעת הלוואתו, אבל במכירה שהמכור אינו מסכים למכור לו אם אינו משלם לו מיד בשעת המכירה כל דמי המקח, הרי זה מוגדר כגזול עכו"ם. ולפי"ז גם בנדון דידן כיון שהחברה לא נותנת רשות לעלות ולנסוע כשלא משלמים מיד, הדבר מוגדר כגזול עכו"ם. ויש לברר אם יש גזל עכו"ם באופן שאינו גזול ממון הגוי באופן מוחלט, אלא משתמש בממונו ומחזירו לו לאחר השימוש, ויש להוכיח שיש בזה איסור גזל עכו"ם, שמבואר בפוסקים שגם שואל שלא מדעת בגוי אסור, כן מבואר במהרי"ל (הלכות הגעלה סקט"ו) שאסור להשתמש בכלי הממושכן אצל הישראל. והביא דבריו המג"א בסי' תע"ב (סק"ב) וביאר שהאיסור הוא משום שנחשב שואל שלא מדעת שהוא גזול ע"ש. וכן מבואר במג"א בסי' תרל"ז (סק"ג) שאסור לבנות סוכה ברה"ר כיון שצריך הסכמת בני רה"ר, ואע"פ שהישראלים נותנים רשות, מ"מ הגוים אינם נותנים רשות והרי גזל עכו"ם שגזול הקרקע מהגוים וגזל עכו"ם אסור ע"ש. ויעוי' במשנ"ב (סי' תרל"ז סק"י וביאור הלכה שם) שהביא דברי הפוסקים בזה והסכימו שבאופן שהקרקע שייך לגוי והגוי מקפיד, יש איסור בדבר ע"ש. [ומבואר שהאיסור אינו דוקא באופן שהכניס את ממון הוי לרשותו, אלא גם בקרקע שאינה נגזלת, מ"מ לגבי האיסור גזילה יש איסור לגזול מגוי]. וכן כתב בפשיטות בדגול מרבבה (או"ח סי' תקפ"ו) שיש דין שואל שלא מדעת בנכסי הגוי. וכן כתב באבן"ז (או"ח סי' מ"ד) שיש איסור דשואל שלא מדעת בממון הגוי ע"ש. וכן צידד החזו"א (ב"ק סי' י' סקי"ד) ע"ש. וכן כתב בערך ש"י (חו"מ סי' שס"ט ס"א) שאם הגוים עשו גשר ונותנים רשות להשתמש רק למי שמשלם 'לפני' השימוש, אסור להשתמש בגשר זה מפני שהדבר מוגדר כגזל עכו"ם, ורק אם נותנים רשות להשתמש ויש חובה לשלם 'לאחר' השימוש, אזי יכול להשתמש לכתחילה ואינו חייב לשלם לאחר השימוש מפני שנחשב כהפקעת הלוואתו ע"ש. ולפי דבריו בנדון דידן שאין החברה נותנת רשות להשתמש באוטובוס אלא אם כן משלמים להם בתחילת הנסיעה, נמצא שהעולה על האוטובוס ואינו משלם עובר באיסור גזילה. וראיתי בשו"ת אמרי אברהם (להג"ר אברהם אנגלרד, אב"ד דאברהם, סימן ס"א אות ז') שכתב וז"ל: ועובדא ידענא אשר בפולניא היו כמה אנשים שהורו היתר לעצמם לגנוב את תשלום מסילת הברזל [הרכבת] מפני העניות, וכ"ק אדמו"ר זצ"ל [בעל הקדושת ציון מבאבוב זצ"ל הי"ד] הקפיד מאד על זה, ואמר בשם דודו ה' בעל הדברי יחזקאל [משנינוואו] ז"ל שנודע לו מחסיד אחד שהגיע מבלי לשלם מחיר הנסיעה, הודיע לו שלא יתן לו שלום עד שיגנה בולים ממשלתיים בגבוה מחיר הנסיעה ואז יקבלנו, וכן נהג אחרייו כ"ק אדמו"ר שצוה לקנות בולים ולקדעם כי אמר שזה איסור גמור עכ"ל. [ויש לציין שהנדון שם היה שימוש ברכוש ממשלתי, ולא רכוש פרטי]. ויש לציין שבאופן שגזל מגוי, מבואר בנתיחה"מ (בסי' שמ"ח סק"א) שיש חיוב השבה מדרבנן. ובספרו קהלת יעקב (אבהע"ז סי' כ"ח ס"א)

לדון שאפשר לחייב את האב מדין נהנה, שהרי האב נהנה שהסיעו את בנו והיה מוכן לשלם על הנאה זו. ואף בבחור שכבר הגיע לגיל מצוות אך סמוך על שולחן אביו יש לדון לחייב גם את האב, כמבואר בהערה.⁷

נסיעה על דעת לשלם בהודמנות הקרובה

ו. כיון שחברות התחבורה דורשות שביצוע התשלום יהיה בעת העלייה לאוטובוס, ואינן נותנות רשות לנסוע על-סמך תשלום בנסיעה הקרובה שתזדמן לו, נמצא שהעולה על

כתב שיש חיוב השבת דמים מדאורייתא ע"ש. ולפי"ז בנ"ד אם נסע מבלי לשלם, יש חיוב תשלומין, ואינו מוגדר כהפקעת הלוואתו, שכיון שנתחייב לשלם מדין גזלן אין בזה היתר של הפקעת הלוואתו. והנה במה שנתבאר שאסור להשתמש בממון הגוי כשאינו משלם, הנה הט"ז (י"ד סי' ק"כ סק"א) כתב שמוטר להשתמש במשכון של גוי משום שנחשב הפקעת הלוואתו ע"ש. וכן כתב הש"ך (י"ד שם סק"ט). אכן בדברי הט"ז שם מבואר שדוקא במשכון שהגיע לרשותו בהיתר ויכול ליטול כל המשכון לעצמו לחלוטין מדין הפקעת הלוואתו, לכן יש לו היתר גם להשתמש בו ע"ש. ולפי"ז אין מקור מדבריו שמוטר ליטול ממון הגוי להשתמש בו על דעת להחזירו. והנה בשו"ע הרב (הלכות גזילה ס"ד) כתב לבאר בדעת הט"ז והש"ך שמתירים להשתמש במשכון של גוי, 'שמשתמש בפקדון לצורך עצמו ומה שיתקלקל בתשמישו דעתו לשלם לו, ולא אסרה תורה בנכרי אלא לגזול ממנו לגמרי שלא על דעת לשלם', והוסיף עוד (בקונטרס אחרון סק"ו) 'לגזול על מנת לשלם לא אסור אלא בישראל כדאיתא בב"ק ק"ג ע"ב בעובדא דרב אשי, עיין שם בתוס' ורא"ש'. ומבואר שלמד שיש היתר להשתמש בממון הגוי שלא מדעתם. [ולא למד כמשנ"ת לעיל שבדברי הט"ז מבואר שהיה יכול ליטול המשכון לעצמו דהוי בגדר הפקעת הלוואתו]. אמנם צ"ע, שהשו"ע הרב בהלכות סוכה (סי' תרל"ז ס"א) העתיק דברי המג"א בדין עשיית סוכה ברה"ר שאע"פ שהישראלים מוחלים, מ"מ כיון שהגוים אינם מוחלים אסור לעשות הסוכה ברה"ר, ומבואר שלמד שאסור להשתמש בממון הגוי שלא מדעתו. ונראה ליישב בדעתו, שבמשתמש במשכון של גוי, עיקר קפידת הגוי אינו על עצם השימוש וההנאה, שהרי הגוי בלא"ה לא ישתמש בזה, אלא שחושש שמא יתקלקל המשכון ע"י השימוש, וכזה כתב השו"ע הרב שבאופן שהוא מוכן לשלם מה שיפסד המשכון ע"י השימוש מותר לו להשתמש. אמנם באופן שהגוי מקפיד על עיקר השימוש מפני שהגוי לא יוכל להשתמש באותה שעה בממון זה, או שרוצה להשכירו לאחרים, נמצא שהגוי נחסר השימוש באותה שעה, ולכן רק אם הוא מוכן לשלם לגוי דמי השימוש, אזי יש לדמותו למש"כ השו"ע הרב שאם גזול ע"מ לשלם מותר בגוי, אבל בנדון המג"א בסוכה ברה"ר אינו מעוניין לשלם לגוים על השימוש בקרקע שלהם, והרי זה גזילה ממש ולפיכך אסור לעשות כן. ונמצא לפי"ז שאין מקור מדברי הש"ך והט"ז והשו"ע הרב להתיר להשתמש בממון הגוי כשהגוי תובע שכו על עיקר השימוש, שבאופן כזה יש היתר רק אם משתמש על דעת לשלם. [אמנם בשו"ת תשורת ש"י (סי' ש"ח) כתב לבאר דברי הרמב"ם בפירוש המשניות (עירובין פ"ו מ"א) שדירת עכו"ם לא שמה דירה לפי שלא קנה כלום כדי שצטרף לקחת ממנו רשות עכ"ל. וביאר התשורת ש"י וז"ל: והיינו משום דראה ויתר גוים הפקיר ממנו, וע"כ אף דמ"מ אסור לגזלו או לגנוב ממנו היינו משום חילול ד' או שלא יגזול ישראל את עצמו בכך כמ"ש רש"י ויש"ש, אבל לענין השתמשות בחצר לא שייך כל זה וכו', עכ"ל. ומבואר שסובר שמוטר להשתמש בקרקע של הגוי. ובעיקר הבנתו בביאור דברי הרמב"ם, ע"י בשו"ת חלקת יעקב (או"ח סי' קפ"ב) מה שכתב לשלול פירוש זה ע"ש. ואכן בספר החיים להגרש"ק (סי' תרל"ז ס"ד) ובשו"ת תועפות ראם (טויבש, או"ח סי' ל') כתבו ליישב קושיית המג"א על מנהג העולם שעושים סוכות ברה"ר, שגזל עכו"ם שאסור היינו רק כשגזול לגמרי אבל גזול ע"מ להחזיר מותר ע"ש. וכנראה שכן ס"ל התשורת ש"י. אמנם צ"ע דהערך ש"י באו"ח סי' תרל"ז דן בדברי המג"א שם והסכים עמו שאסור לעשות סוכה בקרקע של גוים. וכן צ"ע, שסותר דברי עצמו (בחו"מ סי' שס"ט והובא לעיל) שכתב שאסור להשתמש בממון של הגוים. וע"ע בערך ש"י ביו"ד סי' ק"כ. ובספר ערך המשפט (סימן ל' אות א' בהערה) הוכיח מדברי הב"ח (י"ד סי' קמ"ו) והש"ך (שם סק"א) שכתבו שאבדית עכו"ם מותר היינו שמוטר לו להשתמש בה אבל אינו זוכה באבידה ע"ש, ומוכח שבלא ההיתר דאבדית עכו"ם שייך איסור גזילה בשימוש בלבד. וכיון שמדברי כל גדולי הפוסקים מבואר שיש בזה איסור גמור, אין להקל לסמוך על דברי התשורת ש"י, שהרי הוא עצמו בשאר המקומות סותר דברי עצמו ואוסר].

7 הנה ברין קטן שאכל ממון של אחרים ונהנה, כתבנו במקום אחר שדעת רבים מהפוסקים שהקטן פטור לשלם מדין נהנה כשם שפטור לשלם על כל היזק וגזילה. וגם האב פטור לשלם על ההנאה [שחשך שהבן לא יצטרך לאכול משלו] שכיון שהאב לא נטל ההנאה בידים, הרי זה דומה למה שכתבו התוס' בב"ק דף

האוטובוס ללא תשלום על דעת לשלם בעתיד, הריהו מוגדר כמשתמש ברכוש שאינו שלו שלא בהסכמת הבעלים, ויש בזה איסור גזילה. ולכן אף אם בטוח שישלם על הנסיעה בהזדמנות הקרובה, יש איסור בדבר, שהרי אין לו רשות מהחברה לנסוע על סמך זה.⁸

[ואכן דבר זה יש בו קושי גדול וטירחה, בפרט כיום שהתשלום מתבצע באמצעות כרטיס רב קו המוטען מראש, וכאשר בא לעלות לאוטובוס לפעמים אין לו אפשרות לדעת האם הכרטיס מוטען או לא, ואין אפשרות לשלם לנהג. בכל זאת, כיון שהוראות החברה הם שאין להמשיך לנסוע במצב כזה, ממילא אף על פי שהוא אונס גמור שסבר שיש לו מספיק כסף בכרטיס והתברר שטעה, הרי זה חייב לרדת מהאוטובוס או לבקש מנוסע אחר שישלם עבורו, ואין לו זכות להמשיך ולנסוע על דעת לשלם בפעם אחרת].

ובאופן שנסע בעבר מבלי לשלם על דעת לשלם בעתיד, אך אינו זוכר כמה נסיעות נסע, נתבאר דינו בהערה.⁹

רכש מנוי חופשי והכרטיס לא נמצא עמו

ז. כאמור לעיל, שאסור לנסוע על דעת לשלם בעתיד, נמצא שגם מי שיש לו מנוי חודשי או שנתי, שמשלמים מראש על קבלת זכות לנסוע במשך כל התקופה, אך לפי תקנון הרכישה

ק"א שבאופן שלא נטל ההנאה בידים פטור מלשלם, [ואינו דומה לבהמה שאכילתה ברה"ר מחייב את הבעלים, שהבהמה היא שלו אבל בנו אינו שלו]. אכן באוטובוס יש לדון שיש כאן מחייב מדין יורד שחברת התחבורה המציאה לו הנאה שהסיעה אותו ליעדו, ולפי"ז יש לדון שיש להחשיב כאילו הנהג וחברת התחבורה הם כיורד אצל האב שהמציאו לו הנאה בכך שהסיעו את בנו ליעד שהיה מעוניין לכך, ובדין יורד אין נפק"מ אם נטל או לא, דסו"ס קיבל הנאה זו. וכמו שמבואר ברמ"א בס"ה של"ה (סעיף א') שהלמד את בן חבירו תורה הרי זה נחשב כיורד כלפי האב וחייב לשלם לו. [וגם השיטה החולקת שם, כתבנו במק"א שכיון שהאב אינו רוצה ללמדו, אינו נחשב כאילו המציא הנאה לאב, ועי' שער המשפט שם שנחשב כפורע חובו של חבירו עי"ש]. ולפי"ז גם בבנו גדול הסמוך על שולחנו, אם האב היה משלם הוצאה זו והרויח הנאה זו, דינו כיורד עבור האב, והאב חייב לשלם. ויש להוסיף שבאופן שהאב נסע ביחד עם בנו הסמוך על שולחנו, יש לדון שיש בזה מחייב מדין שכירות פועלים, שהרי עליית האב עם בן כזה הרי זה מוגדר כאילו האב מבקש שיסיע את שניהם וישראלם לו, ולכן עפ"י הדין חייב האב לשלם עבור בנו. וצ"ע בכ"ז.

8 כך הם הוראות חברות התחבורה [וכן הוא הנוהל עפ"י הוראות משרד התחבורה], שאינם נותנים רשות לעלות על דעת לשלם בפעם אחרת, וכיון שהחברות מקפידות בזה ואינן נותנות רשות לעלות על האוטובוס, יש איסור בדבר גם אם ישלמו להם בפעם אחרת. ועיקר הטעם שאינם נותנים רשות לנסוע ולשלם בפעם אחרת, מפני שלפעמים האדם שוכח שחייב לשלם על הנסיעה ואינו משלם, [וכן מורה הנסיון שרבים באים לשאול שסברו שמתור לנסוע ולשלם בפעם אחרת, ויש להם חובות ואינם יודעים כמה חייבים לשלם, ונתבאר דינם להלן]. ויש לדון באחד שרושם כל נסיעה ונסיעה באופן שאין כל חשש שמא ישכח, שלגבי אדם כזה אין להם קפידא זו. אכן כיון שאינם יכולים להבחין בזה, ואינם מאמינים לו, הרי הם קובעים כלל שמבחינתם אין בזה כל הברל, ואוסרים על כלל הנוסעים לנסוע ולשלם בפעם אחרת. ובהוראה גורפת זו אין להם כל הפסדים, שהרי כשאין לאדם מספיק כסף בכרטיס הוא לא יסע במנויה ויפסידו את הנסיעה שלו, אלא ימצא דרך להסתדר שיקש מנוסע אחר שישלם עבורו, או שילך להטעין את הכרטיס שלו ויוכל לנסוע לאחר זמן, וכיון שאין להם הפסדים בקפידא זו, וכך הוא דרך המסחר לקבוע כללים גורפים מבלי לחלק בין אדם למשנהו, ממילא הדין חוזר שגם מי שידוע לו שלגביו לא שייך קפידא זו, מ"מ כיון שלא ניתן לו רשות להשתמש ולנסוע בפעם אחרת, אין היתר בדבר. ויש להוסיף בזה, שישנן חברות שעשו הסכם עם הנהגים, שבכדי לדרבן אותם להעלות יותר נוסעים, מקבלים הנהגים תשלום בנוסע על כל נוסע ונוסע שמתקף את הכרטיס שלו בנסיעה זו, ומטעם זה גם אם ישלם בפעם אחרת, הוא גורם הפסד לנהג זה שהחברה זיכתה אותו לקבל תוספת זו. ועל כן אין מקום להקל לנסוע ולשלם בפעם אחרת. וראה בסעיף הבא באופן שהנהג נותן לו רשות לנסוע ולשלם פעם אחרת.

9 הנה בכל תביעה ששני הצדדים הם שמא ושמא, כלומר, ראובן מסופק אם הליוה לשמעון כסף, ושמעון גם מסופק אם לזה מראובן, אין חובה על שמעון לשלם, שהמוציא מחבירו עליו הראי', כמבואר בס"ה ע"ה (סעיף י') ובסעיף י"ח ובש"ך שם סק"ז). אך במקרה שהחייב היה אמור לדעת כמה הוא חייב, והמלווה אינו

ישנו תנאי שבכל פעם שהוא נוסע עליו לתקף את הכרטיס, ממילא אף שיש לו זכות נסיעה, כיון שזכות זו מותנית בתיקוף הכרטיס, הרי שאם לא תיקף את הכרטיס אין לו זכות נסיעה ועליו לבקש מנוסע אחר שישלם עבורו, ואם אינו מוצא מי שישלם עבורו אינו רשאי לנסוע על דעת לתקף את הכרטיס בפעם אחרת.¹⁰ ואם מבקש אישור מהנהג שיעביר הכרטיס פעם אחרת, והנהג מאשר לו זאת, נתבאר בהערה.¹¹

חשוב גם לציין, כי לפי התקנון, הזכות לנסוע למי שרכש מגוי חודשי וכיו"ב, הינה זכות אישית בלבד, ואינה ניתנת להעברה, ועל כן אינו רשאי למסור הזכות לאחרים גם אם הוא לא יסע באותה שעה או באותו יום, כי לכתחילה קיבל זכות הנסיעה רק עבור עצמו ולא עבור אחרים או בני משפחתו.

עלה במטעות לאוטובוס שנוסע ליעד אחר

ח. נוסע שהתכוון לנסוע ליעד מסוים, ובטעות עלה על אוטובוס הנוסע ליעד אחר, ותוך כדי הנסיעה התבררה לו טעותו, אין זה פוטר אותו מתשלום הנסיעה. אמנם באופן שהדבר היה בפשיעת החברה או הנהג, כגון שנרשם מספר אחר על גבי האוטובוס, הרי זה פוטר מלשלם.¹²

בשהחברה לא העמידה אפשרות לשלם בשעת הנסיעה

ט. בכל הנאה שאדם נהנה משל חברו, גם אם אין לו אפשרות לשלם בשעת מעשה, עליו לשלם לאחר זמן על הנאתו. [וכגון במקרה שהכניסה היא באמצעות תשלום במכונה,

אמור לדעת מהו הסכום שהוא חייב לו, הדין הוא שהחייב שאינו יודע כמה הוא חייב, אם רוצה לצאת ידי שמים חייב לשלם לחבירו עד שיצא מכלל ספק, [כן כתב בנבו"י (יו"ד מהדו"ת סי' קנ"ה) ודייק כן מלשון הטור בסי' ע"ה ע"ש]. ולאוור זאת, גם במקרה זה כיון שעליו לדעת כמה חייב לשלם, והחברה אינה אמורה לדעת כמה חייבים לה, אם רוצה לצאת ידי שמים חייב לשלם כפי סכום הספק.

10 כיון שהזכות לנסיעה מוגבלת בתיקוף הכרטיס, הרי שאם אינו מתקף אין לו זכות לנסוע. ואף שעיקר הסיבה שמבקשים שיתקף את הכרטיס היא כדי שידעו שאכן הוא שילם מראש ויש לו זכות נסיעה, וכיון שהוא יודע ששילם מראש הרי יש לו זכות נסיעה, שהרי תיקוף הכרטיס הוא רק 'הוכחה' על התשלום, וכיון שידוע לו שיש לו זכות לנסוע בחינם, מדוע לא יוכל לנסוע בחינם. אכן יש להשיב, שכיון שכך נקבע הדבר, והחברות אינן מוכנות לתת אימון באנשים, יש להן זכות מלאה לכך, וזהו חלק מתנאי ההסכם בין הרוכש לבין החברה. ויש להוסיף בזה, שבכך שקבעו כלל גורף שאין לנסוע בלא תיקוף הכרטיס בשעת הנסיעה, נגרם לחברה ריוח שהנוסע יצטרך לשלם תשלום מלא על הנסיעות שנוסע כשאין לו הכרטיס, ונמצא שהחברות מרויחות בקיום תנאי זה, ולכן הן מקפידות באופן גורף שהזכות לנסוע בעבור התשלום ששולם בתחילת החודש הוא רק במידה ויתקף את הכרטיס בשעת הנסיעה, ואם הכרטיס לא נמצא עמו ברשותו אין לו זכות לנסוע. [ועל אף שבזמנינו חברת התחבורה לא תפסיד מכך, שהרי החברה מקבלת תשלום ממשך התחבורה עבור כל תיקוף ותיקוף, וכשיתקף בפעם אחרת, תקבל החברה התשלום על תיקוף זה בפעם אחרת, מכל מקום הרי החברה חוששת שלא יתקף פעם אחרת].

11 במקום שהנהג הוא אחראי מטעם החברה על הגבייה, שהוא חייב לדאוג שכל נוסע בעלייתו לאוטובוס ישלם, יש לרונן שכיון שהנהג סומך עליו ומכיר בו שהוא אדם נאמן ויש לו כרטיס חופשי, כיון שהנהג הוא הנציג של החברה, אולי יש בסמכותו לאשר שהוא מאמין לנוסע שיש לו כרטיס חופשי ויוכל לנסוע על סמך הוראת הנהג שיוכל לתקף הכרטיס בפעם אחרת. ועדיין צ"ע בזה. אמנם במקומות שהנהג אינו אחראי כלל על הגבייה, שישנן מכונות תיקוף בכל האוטובוס וכל אחד מעביר בעצמו ואין הנהג אחראי על הגבייה, נמצא שהוראת הנהג אין לה כל תוקף שהוא, וכיון שעפ"י הוראות החברה אין לו זכות לנסוע מבלי להעביר את הכרטיס, הרי זה חייב לשלם בשעת הנסיעה.

12 בספר חשוך חמד (ביצה דף כ"א) כתב וז"ל: סיפר לי גיסי מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, שבבחרותו חזר פעם מיישיבת פתח תקוה לבני ברק, ונרדם באוטובוס. וכשהתעורר, מצא את עצמו בתל אביב. ובא לשאול את דודו מרן החזון איש זצ"ל, האם הוא חייב לשלם את תוספת המחיר מבני ברק לתל אביב, כפי שהיה מקובל בזמן ההוא, שעל תוספת נסיעה זו יש להוסיף במחיר. והשיב החזון איש: משום שאתה נרדמת הנהג

והמכונה לא פעלה בשעה שנכנס למקוה, ודאי חייב לשלם בפעם אחרת]. אמנם באר"י נקבע ע"י משרד התחבורה בנוגע לנסיעה בתחבורה ציבורית, שאם החברה לא העמידה אפשרות לנסוע לשלם בשעת הנסיעה, כגון שמכונת התיקוף איננה פועלת, אין חובה לשלם בפעם אחרת והנסיעה היא בחינם ללא תשלום.¹³ ובהערה נתבאר כמה נדונים בזה.¹⁴

שילם לחברה יותר מדמי הנסיעה

י. נוסע שביקש מהנהג שיתקף לו פעם אחת, והנהג תיקף לו פעם נוספת בטעות, או שהנוסע בעצמו טעה ותיקף פעמיים, יש לו זכות תביעה על החברה שיחזירו לו תשלום זה,

צריך לסבול עכ"ל. [ובביאור הסברא בזה נתבאר לעיל בסעיף ב']. ולפי"ז יש ללמוד גם לשאלה זו שכיון שהוא נסע באוטובוס זה, על אף שלא היתה לו הנאה, הרי זה חייב לשלם. אמנם באופן שהטעות נגרמה בפשיעת חברת האוטובוסים או הנהג, פשוט שאין שייך לחייבו לשלם שמעולם לא התחייב לשלם להם באם הם יטעוהו ויסיעוהו למקום שאינו חפץ בו.

13 כן הוא הנוהל שנקבע בתקנון משרד התחבורה (נוהל אוטובוסים תקולים, מספר הוראה, 01.08.00.00. סעיף 6.1.2.9 כדלהלן): במקרה שהתקלה במכשיר הכרטוס נתגלתה במהלך הנסיעה ימשיך הנהג את הנסיעה במסלול הקו עד סופה ויאסוף נוסעים ללא תשלום. ובמכתב שקיבלתי ממשרד התחבורה בתשרי תשע"ט במענה לשאלתי על חברות התחבורה המפעילות אוטובוסים קבלנים, והסדרנים אמורים לעלות על האוטובוס ולתקף, אך בזמני עומס אינם עולים, האם יש חובה לשלם בפעם אחרת, השיבו לי כדלהלן: במידה ולא בוצע תשלום במהלך הנסיעה ולא עולה סדרן חברה לצורך תיקוף כרטיסי הנוסעים, אין מחובתך לשלם עבור דמי הנסיעה בנסיעתך הבאה). ויש לציין בזה, שגם באופן שהנהג אומר שיש לשלם פעם אחרת, או ששאר הנציגים של חברות התחבורה אומרים שיש לשלם פעם אחרת, אין חובה לשלם. שההסכם של בעלי החברה מול משרד התחבורה הוא שמקבלים סכסוד ממשרד התחבורה על דעת שהנוסעים ינהגו לפי הוראות משרד התחבורה, וכיון שעפ"י הוראת משרד התחבורה אין חובה לשלם, הרי שאם נציג של חברת התחבורה מצהיר בניגוד להסכם שחתמו והצהירו בעלי החברה, אין תוקף להוראה זו. 14 ההיגיון העומד מאחורי הוראה זו שאין חובה לשלם, מפני שמשרד התחבורה מתחשב בנוסעים שמתקשים לזכור כל נסיעה ונסיעה שלא היתה אפשרות לשלם, ועל כן נקבעה ההוראה שעל נסיעה שלא היתה אפשרות לשלם עליה בשעת הנסיעה אין חובה לשלם בפעם אחרת. ולפי זה יש להורות בכמה וכמה שאלות כדלהלן. [ויש להדגיש כי בנדונים דלהלן, ככל שיש בזה הוראה ברורה ממשרד התחבורה, יש לנהוג על פי ההנחיה שהם נותנים]. א. פשוט, שגם אם מכשיר התיקוף הנמצא בסמוך לנהג אינו פעיל, מכל מקום אם שאר המכשירים באוטובוס פעילים, יש חובה לתקף בשאר המכשירים. שהרי יש לו אפשרות סבירה לשלם. ב. באופן שהכרטיס האישי שלו התקלקל, פשוט שאין לו זכות לנסוע בחינם. וכן באופן שמכשיר הטענת הכרטיס המוצב ברחובות התקלקל, אין זה פוטר את הנוסע מלשלם. [וגם אין לו אפשרות לנסוע ולשלם בפעם אחרת כפי שהתבאר לעיל]. ג. באופן שהנוסע עלה בדלת האחורית ואין לו יכולת להגיע לנהג ולשלם מפני שישנה צפיפות באוטובוס, אם יש לו אפשרות סבירה לשלוח את הכרטיס שלו באמצעות האנשים שעומדים בסמוך אליו, לכאורה יש לו לשלוח את הכרטיס באמצעותם כדי לתקף. אמנם באופן שאין לו אפשרות להעביר הכרטיס, כגון באוטובוס דו מפרקי [שיש בו שני קרונות נסיעה] שיש בו צפיפות גדולה והנוסע עלה בקרון השני, ויש סיכוי סביר שהכרטיס לא יגיע לנהג או שהכרטיס לא יוחזר לנוסע, הדבר מוגדר כאילו החברה לו העמידה לו אפשרות לשלם ופסטר לשלם בפעם אחרת. [ואם בהמשך הנסיעה האוטובוס התרוקן, פשוט שחייב להתקדם לעבר הנהג ולשלם]. ד. באופן שהנהג מודרו וממהר ואינו נותן אפשרות לשלם אצלו ואומר לנוסעים שישלמו בפעם אחרת, אין חובה לשלם בפעם אחרת. ואף שהנהג פועל שלא בסמכות, והוא גורם הפסד לחברת התחבורה, מכל מקום כיון שלנוסע לא הועמדה האפשרות לשלם בשעת הנסיעה, אין חובה לשלם פעם אחרת. [ואין הכוונה שהנהג יש לו 'סמכות' לפטור מלשלם. אלא שכיון שלא היתה לנוסע אפשרות לשלם בשעת הנסיעה, הרי זה בכלל ההוראה הכללית שאם הנוסע ביקש לשלם ולא הועמדה לו האפשרות לשלם - אין חובה לשלם פעם אחרת]. ה. באופן שהנהג אינו נותן אפשרות לתשלום בשעת העלייה לאוטובוס, ואומר שיבואו לשלם בהמשך הנסיעה, חייבים לשלם בהמשך הנסיעה, ואם גם באמצע הנסיעה הוא לא מאפשר לשלם, יש לבקש ממנו לשלם בגמר הנסיעה בשעת ההורדה, ואם לא נתן אפשרות לשלם בשעת ההורדה, פטורים מלשלם פעם אחרת. ו. נוסע שעלה לאוטובוס יחד עם ילדיו או עם שקיות ולא היתה לו יכולת לשלם מיד מפני שעליו להושיב את ילדיו או להניח השקיות, אך כשחזר לשלם לא הסכים הנהג לקחת ממנו תשלום מפני שהוא באמצע הנסיעה. כיון שעפ"י

ובמקרה שהחברה איננה מאמינה לו ואינה מחזירה את הכסף ששילם, יש לו זכות לגבות בעצמו תשלום זה בכך שישע בפעם אחרת מבלי לשלם. אך יש להיזהר שלא יהיה חילול השם.¹⁵

תביעת פיצוי מהחברה בגין אוטובוסים שאיחרו

יא. עפ"י הנוהל של משרד התחבורה, אם האוטובוס יצא באיחור מהזמן שהיה אמור לצאת לפי לוח הזמנים, קיימת זכות לנוסעים להתלונן במשרד התחבורה ובבית המשפט, והחברה חייבת לפצות את הנוסעים בגין כך, וכיון שחברות התחבורה התחייבו בהסכם שלהן מול משרד התחבורה לנהוג לפי הוראות אלו, על כן חלה ההתחייבות על פי הדין ומותר לתבוע תשלום זה מחברת התחבורה בבית המשפט. ואין בזה איסור של תביעה בערכאות כיון שחברות התחבורה מסרבות להתדיין בבית הדין והן כפופות להתדיין רק בבית המשפט, ובאופן כזה יש היתר לתבוע בבית משפט.

אמנם אם הנוסע לא תבע את החברה בבית משפט, או שתבע אותן והתביעה שלו נדחתה מפני כל סיבה שהיא, אין לו זכות לקזז תשלום זה ולנסוע בחינם, שכאמור הסיבה שהחברה חייבת לשלם היא מפני שכך התחייבה למשרד התחבורה, וההתחייבות שלה מותנית שרק במידה ובית המשפט יחייב אותה, אזי תהיה חייבת לשלם תשלום זה. וככל שלא נפסק בבית משפט חיוב זה, אין החברה חייבת לשלם בגין האיחורים.¹⁶

חשוב לציין, כי גם במידה והאוטובוס איחר והגיע כשהוא מלא וצפוף והנוסע נאלץ לנסוע בעמידה, אינו פטור מתשלום. כי ככל שבחר לנסוע באוטובוס התחייב לשלם לפי כללי החברה, ולפי הכללים יש חובה לשלם בין אם יש לו מקום ישיבה ובין אם נוסע בעמידה.

ההוראות הנהג לא אמור לקחת תשלום בשעת הנסיעה, על כן בטרם שהנוסע יורד עליו לנסות לשלם שוב, ובמקרה שגם בסוף הנסיעה הנהג לא מוכן לקבל התשלום, אין חובה לשלם. אך יש להדגיש, שבמידה והנוסע התרשל, שלא פנה לשלם באופן מיידי לאחר שנכנס לאוטובוס, והשתהה עד אמצע הנסיעה ובגין כך הנהג לא מוכן לקבל את התשלום, מאחר שהדבר היה ברשלנותו של הנוסע, עליו לשלם בהודמנות אחרת. ז. חברות התחבורה המפעילות אוטובוסים מחברות חיצוניות [קבלנים] בזמנים שיש עומס, ובגמר הנסיעה האוטובוס עוצר בכניסה לעיר ושם עולים סדרנים שמתקפים את הכרטיסים, במקרה שאדם צריך לרדת בתחנה קודמת שעדיין אין לו אפשרות לתקף שם, [או שעלה בתחנה אחרת לאחר שהסדרנים כבר תיקפו לכולם ביציאה מהעיר], אין לו חובה לשלם פעם אחרת. אך במידה והוא לא היה אמור לרדת בתחנה הקודמת, ויורד שם רק בכדי לחסוך שלא יצטרך לשלם על הנסיעה, [ומשם הוא מנסה לתפוש טרמפ או לנסוע בתחבורה פנימית שהמחיר זול יותר], ודאי שיש לו חובה לשלם, שהרי ביעד שהוא צריך להגיע אליו העמידה לו החברה אפשרות לשלם.

15 באופן ששילם לחברת התחבורה מעבר למה שהיה צריך לשלם, שאם היה תובע אותם לדין והיה מוכיח ששילם להם יותר, היו מחויבים להחזיר לו, יש בזה דין עבד אינשי דינא לנפשיה שיכול לקזז בעצמו מה שהם חייבים לו, ועל כן יכול לנסוע בפעם אחרת מבלי לשלם. [ואע"פ שבכל חוב שאחרים חייבים לו, אין יכול לתפוס חפץ עבור חובו, כמבואר בגמ' בכתובות (דף צ"ח) שצריך גביית ב"ד כדי שיהיה החפץ שלו, ורק במעות שא"צ שומת ב"ד מהני, מ"מ בנ"ד דומה לגביית מעות כיון שאינו לוקח ממון החברה לרשותו, ויש לדמות דין זה למש"כ בספר משכן שלום (ח"ג ס' נ"ג) להוכיח מהסוגיא דרבא בר שרשום (ב"ב דף ל"ב) שיכול להשתמש בממון חבירו כדי לגבות בו החוב שחבירו חייב לו ע"ש. ויש לציין, שגם בחברות תחבורה שהנהג מקבל בונים עבור כל נסיעה, וייגרם הפסד לנהג שלא יקבל הבונוס על הנסיעה השניה, מכל מקום כיון שעיקר חובת התשלום הוא לחברה ולא לנהג, ויש לו תביעה מול החברה שהם חייבים לו זכות נסיעה, אינו צריך להתחשב בכך שייגרם בדרך גרמא הפסד לנהג, כיון שיש לו זכות תביעה מהחברה, וכמו שנתבאר במשפט המזיק (ח"א פרק י"ד סעיפים ב - ח), ועדיין צ"ע בזה.

16 כן הורה הגר"י סילמן שליט"א שההתחייבות של החברות חלה וחייבים לשלם לנוסעים על האיחורים וא"צ היתר מב"ד כדי לתבוע אותם, אך בלא תביעה בבית משפט אין זכות לקזז סכום זה. וראה מה שכתבנו בנדון זה במשפט המזיק (ח"א פ"ח סעיף י"ט) ונצטט הדברים: חברת תחבורה שפירסמה כי בשעה פלונית

תשלום לילדים מתחת גיל חמש

יב. לפי הוראות משרד התחבורה, כל מי שנוסע בתשלום, רשאי להעלות עמו ילד אחד מתחת גיל חמש. ועל כן אם ההורה נוסע עם שני ילדים, עבור ילד אחד אין חובה לשלם, ועבור הילד הנוסף יש לשלם התשלום הקבוע לילד מעל גיל חמש. ובהערה נתבארו כמה נדונים בזה.¹⁷ וראה בהערה בענין הובלת מטענים בתא המטען.¹⁸ וראה בהערה בענין נסיעת מעבר והמשך.¹⁹

תקיים נסיעה, ואחד שתכנן לנסוע בנסיעה זו הוציא עבור כך הוצאות, ולבסוף יצאה ההסעה באיחור והפסיד ההוצאות, יש לחלק בדבר, שאם זה היה איחור סביר ונהוג לאחר לפעמים בשיעור זה, אין לחייב את החברה בתשלומי ההוצאות. אבל אם זה היה איחור בלתי סביר, או שההסעה לא התקיימה כלל, יש לחייבה בתשלומי ההוצאות שהפסיד ע"כ. וראה שם בהערה, שבחברת הסעות שלפעמים הם מדלגים לגמרי נסיעות שאמורות להתקיים, אם כך הוא דרכם יש לפטור אותם, כיון שלכתחילה הוא הוציא ההוצאות על הספק. ויצוין, שברוב הפעמים אין המדובר בהפסד ממון, אלא במניעת ריוח שהגיע מאוחר לעבודה וכיו"ב, ומניעת ריוח הם פטורים בכל מקרה עפ"י הדין. ועוד יש לזכור בזה, שגם אם הסדרן או הנהג פשעו וגרמו הפסד בגרמא שיש אומרים שכיון שחייב בדיני שמים מהני תפיסה בזה [וכמו שנתבאר במשפט המזיק (פרק ט"ו סעיף ג')], מכל מקום הרי התשלום שחייב לשלם על הנסיעה הוא לחברה, ולא לנהג והסדרן שהם מקבלים משכורת מהחברה, ובעלי החברה לא פשעו בהפסד זה, ועל כן אין יכול לתפוס מהחברה על מה שהנהג או הסדרן גרמו לו הפסד. ועוד שקשה לו להוכיח שהאיחור היה בפשיעה, שלפעמים נעשה האיחור באונס, ובכח"ג אין חיוב בדיני שמים.

17 ההוראה של משרד התחבורה היא כדלהלן (צו פיקוח על מחירי מוצרים ושירותים - מחירי נסיעה בקווי השירות באוטובוסים, רשומות קובץ התקנות, י"ז טבת תשע"ו): ילד שטרם מלאו לו 5 שנים הנוסע בלווי נוסע ששילם את דמי הנסיעה, פטור מתשלום. היו עם הנוסע יותר מילד אחד שטרם מלאו לו 5 שנים, ישולם בעד כל ילד נוסף על הילד הראשון, מחיר הנסיעה בעד אותה נסיעה. ולהלן נפרט כמה שאלות בזה. [ויש להדגיש כי בנדונים דלהלן, ככל שיש בזה הוראה ברורה ממשרד התחבורה, יש לנהוג על פי הנחיות]. א. לכאורה כיון שההוראה היא שכל נוסע שמשלם יכול לקחת עמו ילד נוסף, אם כן גם ילד שמתחת גיל 5 ששילם, יכול להתלוות עמו לילד אחד בחינם, ויוצא שהורה שיש לו 3 ילדים מתחת לגיל 5 ישלם עבור אחד מהם בלבד. [ובתקנות של חברת אגד ואפיקים, מופיע סעיף נוסף: קבוצת ילדים מאורגנת (מ-6 ילדים ומעלה) עד גיל 5 חייבים בתשלום עבור כל ילד בנפרד. והמשמעות היא שבקבוצת ילדים לא קיימת האפשרות שאחד יצטרף לשני. אך בקבוצה פחות מ-6 ילדים אין חובה לשלם עבור כל ילד וילד. אך לא ידוע על פי מה נקבע סעיף זה, כי בתקנות משרד התחבורה לא מופיע סעיף זה]. ב. לפי המשמעות מהתקנות, התשלום שמשלמים לילד הנוסף, אינו תשלום מלא, אלא תשלום נוער שהוא 50 אחוז מהתשלום של מבוגר.

ג. מי שיש לו שני ילדים מתחת גיל חמש, ורוצה לבקש מנוסע אחר שאחד מילדיו יצטרף עמו, כתב בזה הגרמ"מ שפרץ שליט"א וז"ל: אין היתר לקחת כמה ילדים על דעת שבמקרה ויעלה פקח על האוטובוס יעביר ילד למבוגר הנמצא על האוטובוס. אך לפני העליה לאוטובוס אפשר לחלק הילדים לאנשים שעולים עכשיו, ע"י סיכום מראש עם אותו נוסע שיקח עמו ילד זה, כמו שמותר לבקש מנוסע שיקח עמו חבילה. וגם זה, רק אם מסכמים עמו שיקח את הילד. ומי ששילם עבור עצמו, אינו יכול אח"כ לצרף עמו ילד עכ"ל. ד. באופן שהמבוגר שהילד התלווה עמו יורד בתחנה מסוימת, והילד ממשיך בנסיעה ויורד בתחנה אחרת, לכאורה אין הילד מחויב בתשלום על התחנות הבאות שנוסע לבד, שכיון שלמבוגר יש זכות שהילד יסע עמו בחינם, ובתחילת הנסיעה אין למבוגר חובה לשלם עבור הילד, מסתבר שזה כולל זכות נסיעה עד היעד של הילד. אך בקו אוטובוס שאפשר לנסוע חלק מהמסלול ולשלם תעריף מופחת, והתשלום נקבע לפי גודל המסלול שנוסעים, אזי אם המבוגר שילם רק על חלק מהמסלול תשלום מופחת, אין הילד יכול להצטרף ולנסוע כל משך הנסיעה בחנם, ויצטרך לשלם על החלק שהמבוגר ירד מהאוטובוס תשלום נוסף. [ויש לזכור באופן שהילד עולה בתחנה קודמת, והמלווה שלו הבוגר עולה בתחנה מאוחרת, אם הילד כבר פטור לשלם בתחילת הנסיעה על סמך שההורה שלו יעלה בהמשך וישלם].

ה. התשלום המוחל לנוער הוא עד גיל 18, ומי שלומד במוסד לימודים בגיל 18 זכאי להמשיך בהנחה עד גמר שנת הלימודים. אך לגבי גיל 5 הפטור לא נקבע לפי שנת הלימודים, אלא לפי תאריך יום ההולדת הלוועזי בלבד.

נספח - ההסדרים שנעשו בין חברות התחבורה לבין משרד התחבורה

הנה כידוע, כאן בא"י המדינה באמצעות משרד התחבורה מסבסדת חלק ניכר מהוצאות התחבורה הציבורית במטרה לעודד את הנסיעה בתחבורה ציבורית. בשנים האחרונות נעשו שינויים בהסדרים שבין משרד התחבורה לבין חברות התחבורה, עיקר השינוי הוא שמשרד התחבורה משלם לחברות התחבורה עבור כל הנסיעות ללא קשר לכמות הנוסעים.

ראיתי לנכון לברר, כי גם אחרי הסכמים אלו, עדיין השימוש בתחבורה ללא תשלום הינה מעשה גזילה מהחברות הפרטיות, ולא מכספי המדינה, וחייב השבת הגזילה היא כלפי החברות הפרטיות, ולכן אף אלו שמצדדים צדדי היתר בענין שימוש שלא כחוק בכספי המדינה²⁰, אין לכך שום מקום דיון לגבי השימוש בתחבורה ללא תשלום. ועל כן אין צד לדון להקל לנסוע בתחבורה ציבורית על אף שהמדינה מסבסדת את הנסיעות. ונבאר בזה ב' טעמים יסודיים.

טעם א' - לאחר שעברתי על חלק ניכר מההסכמים שבין משרד התחבורה לבין חברות התחבורה, מתברר שחברות התחבורה מפסידות כשלא משלמים להן. וכפי שיפורט בהמשך באורך.

טעם ב' - כיון שהאוטובוסים שייכים לחברה פרטית, ובעלי החברה לא נותנים רשות לעלות ולנסוע ללא תשלום, הרי שגם אם לא היה להם הפסד, יש לבעלי החברות זכות לאסור להשתמש ברכוש הפרטי שלהם ללא תשלום. שעצם השימוש בממון השייך לאחרים ללא הסכמת הבעלים, גם אם אין לבעלים כל הפסד, יש בזה איסור גזילה גמור, ומחויב בהשבה לחברת התחבורה.²¹

18 בתקנון החברות נקבע כדלהלן: נוסע רשאי לקחת עמו מטען יד ללא תשלום נוסף. להלן סוגי המטען המותרים ללא תשלום. תיק ומזוודה, בתנאי שלא יגרמו נזק ולא יפריעו לנוסעים. כל מטען כגון כלי נגינה, חבילה, ארגז, שק וכד', כל עוד אינם מפריעים לנוסעים ואינם מונחים במעברים ובכניסות. מטען צר (מוט עץ, גליל שרטוטים) שאורכו אינו עולה על מטר. עבור כל מטען אחר יחולו המחירים הבאים: בנסיעה עד מחיר 9 ש"ח ישולם מחיר הנסיעה המלא. בנסיעה מעל 9 ש"ח ישולם 50 אחוז ממחיר הכרטיס ובתנאי שאינו נמוך מ-9 ש"ח. ולאור זאת, יוצא שאם אחד אינו נוסע עם האוטובוס וכשהנהג פתח תא המטען הכניס מזוודה ומסכם מראש עם איש אחר שיוציא את המזוודה בתחנה אחרת, יש לו לשלם תשלום מלא על המזוודה שהרי רק נוסע רשאי להעלות עמו מטען. ומסתבר שיכול לבקש מנוסע אחר שיקח עמו המטען. ושאלה השאלה במעשה שהיה בבני זוג שהתארחו אצל הוריהם בעיר אחרת, ולאחר שחזרו לעירם הבחינו ששכחו ליטול עמם המוצץ שהתינוק היה מורגל אליו, ולא היה להם מוצץ אחר כדי להרגיעו, ומצאו ההורים פתרון שהלכו לתחנת האוטובוס והדביקו המוצץ על גבי דופן האוטובוס וכך הגיע המוצץ לעיר שבני הזוג מתגוררים בה, ויש לברר אם חייבים לשלם, והדעת נוטה שאין דבר זה בכלל מטען שהחברה דורשת תשלום על כך, ואין חובה לשלם, וצ"ע.

19 ישנן חברות שמאפשרות נסיעת מעבר בתוך 90 דקות, כלומר שעד 90 דקות מהשעה שעלה וישלם באוטובוס הראשון, רשאי הנוסע להמשיך לנסוע בשאר הקוים. ולפי ההוראה יש להעביר את הכרטיס כשהוא עולה לאוטובוס השני, וזאת כדי שהחברה השניה תקבל תשלום עבור נסיעה זו, ואם אינו מעביר הכרטיס, אין לו זכות לנסיעת ההמשך. כמו כן, גם אם חשב ותיכנן להספיק את האוטובוס השני בתוך 90 דקות, אך היו פקקים בדרך וכיו"ב, ובסופו של דבר עברו 90 דקות מהזמן שעלה על האוטובוס הראשון, אין לו זכות לנסיעת המשך ועליו לשלם תשלום מלא על הנסיעה השניה. כמו כן, אין היתר להמתין בהעברת הכרטיס באוטובוס הראשון עד אמצע הנסיעה או סופה, כדי להאריך את הזמן שהוא זכאי לנסיעת המעבר, כי הזכות לנסיעת המעבר מותנית בכך שיתקף וישלם מיד בשעה לאוטובוס הראשון ולא אם ישלם באמצע הנסיעה.

20 ונציין כי לעצם הענין, ידוע כי ההוראה בקהילתנו הוא לאיסור.

21 הא למה הדבר דומה, לפי השיטה בגמרא שגזל עכ"ם מותר, שפשוט שאסור לגנוב מיהודי שמבוטח בחברת ביטוח של גוים שמשלמים לו על כל גניבה שייגנובו ממנו, שהרי הממון הוא שלו ואין לגזול זכות ליטול ממנו זה, שרק ממון של גוים הותר לגזול, אבל ממון של יהודי שהגוי התחייב לשלם לנגנב, יש איסור

תמצית ההסכמים

א. להלן נפרט תמצית מבנה ההסכמים וההסדרים שבין משרד התחבורה לחברות התחבורה הציבוריות.²²

כלל חברות התחבורה בארץ [כולל חברת אגד] הינן חברות מסחריות ופרטיות באופן מוחלט, ומטרתן היא להרוויח כסף, בכך שיכסו את העלויות ויקבלו רווחים מעבר להוצאות. אך באם המדינה לא היתה מסבסדת את הנסיעות, היתה עלות הנסיעה גבוהה ואנשים לא היו מעוניינים לנסוע בתחבורה ציבורית. ובכדי לעודד את הנסיעה בתחבורה ציבורית מממן משרד התחבורה חלק ניכר מהעלויות של חברות התחבורה במטרה להוזיל את המחיר לנסועים. [לפי פרסומים שונים, משרד התחבורה משתתף בכ- 65 אחוז מהעלות הכוללת של חברות התחבורה].

במשך שנים רבות, משרד התחבורה סבסד ושילם לחברות התחבורה סכום התחלתי להפעלת כל קו וקו, והרווחים של החברה היו נקבעים לפי כמות הנסועים ששילמו על הנסיעות. כך שנוצר מצב שבקוים שיש בהם נוסעים רבים היתה החברה מרוויחה סכום גבוה יותר, ובקוים שיש בהם נוסעים מעטים, היתה החברה יוצאת בהפסדים שלא כיסתה את הוצאות הפעלת הקו. [שיטת חישוב זו מכונה - עלות נטו. שהמדינה משלמת סכום התחלתי, והחברה מקבלת על עצמה כל ההוצאות והרווחים].

בשנים האחרונות, בהסכם שבין החברה לבין משרד התחבורה, נקבע ביניהם סכום מסוים שעל החברה להרוויח בגין כל ק"מ נסיעה, בסכום זה אמורה החברה לכסות את כל ההוצאות

גזילה בעצם נטילת הממון של היהודי. ואם גזל מהישראל המבוטח, אע"פ שחברת הביטוח כיסתה למבוטח ההפסדים, מ"מ הגולן חייב להחזיר הגזילה או דמיה לישראל שממנו גנבו, (וכמו שנתבאר במשפט המזיק חלק ב' סי' א' אות ד' בשם האחרונים). ולפי זה גם בנדון דידן, כיון שחברות התחבורה שהינן חברות פרטיות לא נותנות רשות לנסוע מבלי לשלם, יש בזה איסור גזילה גמור לנסוע מבלי לשלם, ואם נסע מבלי לשלם חייב להחזיר התשלום לחברה, ואף שהחברה כבר קיבלה חלק מהתשלום ממשרד התחבורה, מכל מקום כיון שהשתמש בנכסי החברה וגזל מהחברה, נתחייב לשלם לחברה שווי הנסיעה, ואין מתחשבים בכך שהחברה כבר קיבלה חלק מההפסדים ממשרד התחבורה. [ואין לטעון שמא נגדיר שמשרד התחבורה שכר את חברות התחבורה כדי להסיע את הציבור, וכיון שהחברות נשכרו ע"י משרד התחבורה לא ייחשב כאילו הוא גונב ישירות מהחברה. אך העיון בהסכמים שבין משרד התחבורה לבין חברות התחבורה מגלה כי אין מדובר ב'הסכם שכירות' שהמדינה שכרה את החברה להסיע את הציבור, אלא מדובר ב'הסכם סבסוד', שהחברות מתחייבות להפעיל קווי האוטובוסים עבור הציבור, ומשרד התחבורה מתחייב בתמורה לכך שלאחר שהחברה תפעיל את הקוים ויקחו חלק מהתשלום מהנוסעים, אזי המדינה תשלם את היתרה. וכשאדם בא לנסוע באוטובוס הוא לא נוסע אצל משרד התחבורה, אלא נוסע אצל חברה פרטית שיש לה הסכם סבסוד חיצוני עם משרד התחבורה. והדבר דומה לקופת צדקה שהתחייבה מול בעל המכולת השכונתית שהוא ימכור את הלחם במחיר מוזל לנזקקים, וקופת הצדקה תשתתף בהפרש המחיר וישלמו ההפרש למכולת לאחר הקנייה, שפשוט שהקונה בא לקנות הלחם מהמכולת ולא מקופת הצדקה, ואם יהיה לו תביעה על הלחם שהוא מקולקל, לא יהיה לו תביעה על ארגון החסד אלא התביעה תהיה ישירות מול המכולת. וגם בנדון דידן, אם ישנה תביעה לא יוכל לתבוע את משרד התחבורה, אלא את החברה הציבורית שהיא זו שעומדת מולו, והיא סיפקה לו שירותי ההסעה, אלא שיש לה הסכם חיצוני על הסבסוד ממשרד התחבורה].

22 בסקירה זו נכללו ההסכמים דלהלן: הסכם עם חברת אגד להפעלת כלל אשכולות הקוים של חברת אגד - מתאריך 07/11/18. מכרו והסכם עם חברת דן להפעלת כלל אשכולות דן במרכז הארץ - מתאריך 17/09/17. מכרו והסכם עם חברת אפיקים להפעלת אשכול ירושלים בני ברק - מתאריך 04/05/16. מכרו והסכם עם חברת קוים להפעלת אשכול מודיעין עילית והסביבה - מתאריך 07/01/13. מכרו והסכם עם חברת קוים להפעלת אשכול ביתר עילית והסביבה - מתאריך 31/01/17. כן הסתייעתי במאמרו של הרב יצחק אלינגר שליט"א מבני ברק בענין זה, ותשו"ח לו.

שלה וגם לקבל תוספת רווחים. בכדי שהחברה תוכל להגיע לסכום זה, נקבע ההסדר כדלהלן: הנוסעים משלמים את החלק שלהם על הנסיעה, והמדינה 'משלימה' את כל היתרה עד לסכום הסופי שעל החברה לקבל בגין כל ק"מ נסיעה. כך שהמדינה היא זו שסופגת את ההפסדים בקיום שאינם רווחיים שיש בהם מעט נוסעים. בעקבות שינוי זה, החברות מוכנות ומעוניינות להפעיל גם קוים שאינם רווחיים, כי הם מקבלים תשלום על כל ק"מ שהאוטובוס נוסע מבלי קשר לכמות הנוסעים שנסעו עמו. [שיטת חישוב זו מכונה - עלות כוללת. שהמדינה משלמת את הסכום הסופי שהחברה אמורה לקבל עבור ההוצאות והרווחים שלה, ובקיום שיש נוסעים מעטים, המדינה סופגת הפסד זה].²³ וראה בהערה פירוט על הדרך בה מחולקים הכספים והתשלומים בין החברות השונות.²⁴

והנה בעקבות הסדר חדש זה, עלה החשש שחברות התחבורה לא יפעלו כדי לגבות את הכספים מהנוסעים, והנהגים לא יעשו מאמץ להעלות נוסעים בתחנות, [שהרי התשלום של החברה מובטח מבלי קשר לכמות הנוסעים], ולכן קבע משרד התחבורה מספר תמריצים חיוביים כדי שהחברות יפעלו לגבות את התשלום מהנוסעים, וכן נקבעו קנסות וסנקציות כלפי החברות שלא יעמדו ביעדי הגבייה ואיסוף הנוסעים שסוכם עליהם. ולאור זאת, שהחברה גם מפסידה מאי התשלום, יוצא שהנוסע בתחבורה ציבורית מבלי לשלם - גורם נזק ישיר לחברות התחבורה.

תמריץ בגין איסוף נוסעים

ב. כדי שהחברות והנהגים יעשו מאמץ לאסוף את הנוסעים ושהנוסעים ישלמו, נקבעו תמריצים ותגמולים מיוחדים לחברות התחבורה בגין איסוף הנוסעים. וראה בהערה פירוט על תוספת זו.²⁵ ולאור זאת, כאשר לא משלמים על הנסיעה נגרם הפסד ישיר לחברת

23 לפי שיטת החישוב הישנה, במקרה שהחברה היתה אמורה להוציא אוטובוס בשעה מסוימת, והאוטובוס לא יצא, והאוטובוס שיצא לאחר מכן אסף גם את הנוסעים שהיו אמורים לנסוע באוטובוס הראשון, הרויחה החברה שחסכה נסיעה וקיבלה את התשלומים מהנוסעים שהמתינו לנסוע עם האוטובוס שיצא לאחר מכן, מצב זה גרם שהחברות ידלגו נסיעות שונות כי הן רק מרויחות מכך. אך לפי שיטת החישוב החדשה, אין ענין לחברה לחסוך ולדלג אוטובוסים, כי החברות מקבלות תשלום רק על נסיעות שבוצעו בפועל, ואם החברה דילגה על אוטובוס אחד והנוסעים נסעו באוטובוס הבא, לא חסכה החברה כלל, שהחברה לא תקבל תשלום על נסיעה שלא בוצעה, והתשלום שהנוסעים שילמו כשנסעו עם האוטובוס הבא, לא יגרום תוספת רווחים לחברה. יצוין כי המעבר לחווי נסיעה המשלבים חברות תחבורה שונות ותעריפי נסיעה אזוריים, מתאפשר בעיקר בעקבות החישוב החדש.

24 כדי שכל חברה תקבל תשלום עבור הנסיעות שבוצעו על ידה, הוקמה 'מסלקה' שמופעלת כרגע ע"י משרד התחבורה [ובעתיד המסלקה תופעל ע"י חברה חיצונית], התפקיד של המסלקה הוא לחלק את התשלומים שהתקבלו מהנוסעים לכל חברה וחברה לפי הנסיעות שנסעו עמה. לדוגמא, כשאדם מטעין את כרטיס הרב קו שלו, הוא מקבל הטענה במחיר גבוה יותר ממה שהטעין, [בהטענה רגילה מקבל 20 אחוז תוספת, ונוער או אזורח ותיק מקבל 50 אחוז תוספת], כסף זה מועבר למסלקה, וכאשר הנוסע יסע ויעביר את הכרטיס בחברה מסוימת, המערכת מזהה היכן הוא נסע, והחברה שעמה נסע תקבל את התשלום ששילם עבור נסיעה זו. המסלקה מחשבת כמה כל חברה אמורה לקבל לפי התיקופים שנעשו אצלה, וסכום זה מקבלת החברה מתשלום הנוסעים, והיתרה משלם משרד התחבורה לפי כמות הק"מ של הנסיעות שבוצעו וכפי שהתבאר.

25 בהסכם שבין משרד התחבורה לחברת אגד, נקבע שלאחר שהחברה הסיעה כמות מסוימת של נוסעים, אזי על כל נוסע מעבר לכמות זו, החברה תקבל סך 2 ש"ח עבור כל נוסע שמתקף את הכרטיס שלו. וגם מי שיש לו חופשי חודשי או כרטיס מעבר, מקבלת החברה בגינו תוספת זו. סכום זה הוא מלבד הסכום הקבוע שמשלם התחבורה התחייב לשלם על הפעלת כלל הקוים. גם בהסכם שבין משרד התחבורה לחברת דן, נקבע שהחברה תקבל תגמולים בגין איסוף נוסעים שמעבר לכמות מסוימת של נוסעים (בהסכם שפורסם, חסוי הסכום שחברת דן מקבלת עבור כל תיקוף). בהסכם שבין משרד התחבורה לחברת אפיקים, נקבע שהחברה תקבל סך 3.40 ש"ח עבור כל נוסע שיבצע תיקוף מעבר לכמות מסוימת של נוסעים. בהסכם עם

התחבורה. וגם מי שיש לו כרטיס חופשי חודשי, אם הוא לא מעביר את הכרטיס, החברה מפסידה שלא תקבל את התשלום בגין הנסיעה שלו.

תמריץ בגין גבייה

ג. בנוסף לתמריץ עבור איסוף נוסעים, קבע משרד התחבורה בחלק מההסכמים שהחברות יקבלו תמריץ מיוחד עבור גביית כסף מהנוסעים, וזאת מלבד התשלום הקבוע ומלבד תשלום הבונוס עבור איסוף הנוסעים. וראה בהערה פירוט על תוספת זו.²⁶ ולאור זאת, הנוסע מבלי לשלם, גורם הפסד ישירה לחברה, שלא תקבל את תוספת התשלום בגין הגבייה שהיתה אמורה לקבל באם היה משלם.

תקרה מינימלית להכנסות ולנוסעים

ד. בנוסף לתמריצים דלעיל, קבע משרד התחבורה תקרה מינימלית של נוסעים ושל גביית כספים, שעל החברות לספק כסכום זה, וככל שהחברות לא מגיעות לתקרה זו, הן מפסידות בכך שלא יקבלו את המימון ממשרד התחבורה כנגד סכום זה. וראה בהערה פירוט על תקרה זו.²⁷ ולאור זאת, כאשר נוסעים מבלי לשלם, עלולים לגרום שהחברות לא יעמדו ביעדים וייגרמו להם הפסדים.

תמריץ לנהגים בגין איסוף נוסעים

ה. מלבד ההסכמים שעשו משרד התחבורה מול חברות התחבורה, נחתמו הסכמים בין חברות התחבורה לנהגים, שהחברות מעוניינות שהנהגים יאספו יותר נוסעים ולא ידלגו על תחנות, וחלק מהחברות סיכמו עם הנהגים, שהנהג יקבל בונוס קטן עבור כל תיקוף שהנוסעים משלמים בנסיעת הקו שלו. וראה בהערה פירוט על תוספת זו.²⁸ ולאור זאת, הנוסע ואינו משלם, גורם בזה הפסד לנהג האוטובוס שלא יהיה זכאי לבונוס זה.

חברת קוים באשכול מודיעין עילית נקבע שהחברה תקבל סך 0.5 ש"ח עבור כל תיקוף שהנוסע מבצע. בהסכם עם חברת קוים באשכול ביתר עילית נקבע שהחברה תקבל סך תשלום שנע בין 0.55 ל- 0.75 ש"ח, תלוי לפי כמות הנוסעים והתיקופים.

26 בהסכם עם חברת אפיקים נקבע כי משרד התחבורה ישלם בונוס מיוחד בסך 2.5% מכל הכספים שהחברה תגבה מהנוסעים. בהסכם עם חברת קוים באשכול מודיעין עילית נקבע שהחברה תקבל בונוס זה בסך 2.5%. בהסכם עם חברת קוים באשכול ביתר עילית נקבע שהחברה תקבל בונוס מיוחד זה בסך 2.92% מסך הגבייה שהחברה גובה מהנוסעים. יצוין, כי יתכן שהסכמים אלו היו רלוונטיים בעבר שהחברה גבתה את התשלומים מהנוסעים, אך כיום שהתשלום מתבצע באמצעות הטענה מראש, לא מוגדר שהגבייה התקבלה מחברה מסוימת, והחברה לא תקבל בונוס זה. [אך יתכן, שגם כיום, כאשר מטעין במרכז שירות של החברה, או במכונה שהחברה מפעילה להטענת הכרטיס, או שהטעין באתר רב קו אונליין ומדווח עם איזה חברה הוא נוסע, אזי מוגדר כאילו החברה גבתה כספים אלו, והיא תקבל הבונוס עבור גבייה זו].

27 בהסכם מול חברת אפיקים נקבע שהחברה אמורה לקבל הכנסות מהנוסעים בסך 25.4 מיליון ש"ח, וככל שהחברה לא תספק סכום זה, תפסיד החברה שמשרד התחבורה יתחשב כאילו החברה הרויחה כבר סכום זה ויקבלו את השלמת ההכנסה בסכום מופחת. כך שאם הנוסעים לא שילמו כנגד סכום זה, הנוסעים גורמים הפסד לחברה שלא יקבלו את מלוא המימון ממשרד התחבורה נגד סכום זה. בהסכם עם חברת קוים באשכול מודיעין עילית נקבעה תקרה מינימלית בסך 85 מיליון ש"ח לשנה. גם בהסכם עם חברת קוים באשכול ביתר עילית נקבע תקרה מינימלית בסך 63 מיליון ש"ח לשנה, וככל שההכנסות בפועל נמוכות מסכום זה, החברה מפסידה את ההפרש הנ"ל. בהסכם עם חברת אפיקים יש בנוסף תקרה מינימלית לכמות הנוסעים, וככל שלא היו כמות נוסעים זו, החברה מפסידה את ההפרש מסכום הנוסעים שנקבע.

28 בהסכם בין חברת קוים עם ועד העובדים מתאריך 5/2015 סוכם שהעובד יקבל 1.5 אחוז משווי הנסיעה. בהסכם של חברת סופרבוס מתאריך 1/2018 סוכם כי בגין כל תיקוף נהג יקבל 3 אגורות.

השתתפות המדינה בהנחות לנוער וזכאים

ו. יצוין עוד, כי נוסעים שיש להם הנחה, נוער, אזרח ותיק, סטודנט, שמקבלים הנחה של 50%, אזי בשעת התשלום החברה מטעינה בכרטיס שלו כאילו הוא שילם תשלום מלא, ובעל הכרטיס זכאי לנסוע כאילו שילם תשלום מלא, אך משרד התחבורה משתתף בהנחה זו רק בסך 90% מערך ההנחה, ויתרת ההנחה הוא על חשבון החברה, כך שעל הנסיעות של הזכאים היא מרויחה 10 אחוז פחות מנסיעה רגילה. [לדוגמא, נסיעה שהתעריף הינו 10 ש"ח. ונוער משלם 5 ש"ח. כשהוא מטעין 5 ש"ח ובכרטיס שלו מוטען 10 ש"ח, משרד התחבורה משלם לחברה סך 4.40 ש"ח עבור הנחה זו, והחברה משתתפת בהנחה זו בסך של 60 אג'. וכאשר יעשו חישוב להשלמת היתרה עד לסכום הסופי שהחברה אמורה לקבל על כל ק"מ נסיעה, ייחשב כאילו החברה כבר קיבלה 10% מההנחה, ונמצא שהחברה סופגת 10 אחוז מההנחה]. ולאור זאת אסור למבוגר לנסוע בתשלום של נוער, כי הוא גורם הפסדים לחברה שהיא משתתפת בהנחה שהוא לא זכאי לה. וזאת מלבד הטעם שנתבאר לעיל שגם אם אין לחברה הפסדים, יש לה זכות לאסור למבוגר לנסוע בכרטיס של נוער.

כמו כן, יש לברר היטב לגבי קניית כרטיסי רב קן אנונימיים בהנחה וכדומה, שלפי המסתמן כרטיסים אלו אינם חוקיים ואינם מאושרים ע"י משרד התחבורה וחברות התחבורה, ויש שדווחו שהכרטיס נחסם לאחר כמה ימים, דבר המוכיח שהם לא כרטיסים חוקיים. והשימוש בכרטיס שהוא לא חוקי ולא נרכש כדין, לא מזכה את המחזיק בכרטיס זה לנסוע באוטובוס, וזאת גם אם הנוסע שילם על הכרטיס מחיר מלא למי שמכר לו הכרטיס. וכאמור, שגם החברות עצמן מפסידות מכך שגם הן משתתפות בחלק מההנחה כמפורט לעיל.

מסקנת הדברים

לאור המבואר, חברות התחבורה מפסידות כסף כאשר נוסעים מבלי לשלם. וכן כאשר מבוגר נוסע ומשלם תשלום של נוער יש לחברות הפסדים. ועל כן אין שום מקום לצדד איזה צד היתר לנסוע מבלי לשלם. וכאמור לעיל שיש בזה טעם נוסף, שכיון שהחברה היא חברה פרטית, יש לה הזכות לאסור מלנסוע מבלי לשלם גם אם לא היה להם כל הפסד. וכל שכן במצב הנוכחי שיש להם הפסדים כשלא משלמים להם. וכן דעתם של הגאון רבי יהודה סילמן שליט"א והגאון רבי שריאל רוזנברג שליט"א שאין כל צד היתר לנסוע בתחבורה ציבורית מבלי לשלם.

